

ԶԻԱՐՃԱՑՐԵՑ ԱՂԱՆԵՐԻՆ

ԳԼԷԲ ՈՒՍՊԵՆՍԿՈՒ

I

Զմեռւայ գիշեր ժամը երկուսին երեք պարոններ մօտան Պետերբուրգի ռեստորաններից մէկը և վերցրին մի առանձնասենեակ: Արդէն այնքան ուշ էր որ ռեստորանում սկսել էին նւազացնել լուսաւորութիւնը, ծառայողները կիսաքուն էին, թմրած, հոգնած և նոյն իսկ առանձնասենեակը բռնողներ հիւրերն էլ էին արտայայտում մի առանձին կենդանութիւն:

Հիւրերը իրաւ որ հոգնած մարդիկ էին. նրանց հոգնեցրեց և Պետերբուրգի ժամանակակից օրը իւր բոլոր երեակայական ինտերեսներով, հոգնեցրեց նրանց (աւելի ուղիղն է նրանցից երկուսին, որովհետեւ երրորդը դեռ մի շատ երիտասարդ պարոն էր) և անցկացրած ամբողջ կեանքը: Երկուսը քառասունի մօտ էին, մի բան էլ աւելի: Նրանցից մէկը մի լրագրի երգւեալ քրօնիկեօր էր, հասարակութեանը անյայտ և իզրեկ¹⁾ ստորագրող, միւսը—զեմեց²⁾ էր: Երբեմն նրանք դասընկեր էին և երիտասարդ, այնուհետեւ երկար ժամանակով բաժանւեցին ջոկ-ջոկ ճանապարհների. մէկին բռնադատեց լրագրական աշխատանքը, միւսը իրան նւիրեց զեմետուօի զործունէութեան: Եւ ահա մօտ օրերս նրանք իրար պատահեցին կիսաճերմակած մազերով, հոգնած, հիասթափւած և կար-

¹⁾ Բառացի նշանակում է չունական ի (Y) ազգայէս է կոչւում ֆրանսիական ալբուրենի տառերից մէկը:

²⁾ Զեմետուօ բառից, և նշանակում է դաւառական վարչութեան դստիկ:

ծես — զուր, ապարդիւն տանջւած: Զեմեցը Պետերբուրգ էր գալիս լեթարմանալու, խօսակցելու, տեղեկանալու՝ Վերջապէս երբ և առհասարակ լինի նոր բան չը կայ, — որովհետեւ այնտեղ, իրանց մօտ, զեմետուօի գործունէութեան խորքում տիրում է դժոխային մի ձանձրոյթ, մի անմիտ ունայնութիւն, խաւարամոլութիւն, գիշակերութիւն և ուր առհասարակ շունչ քաշելու բան չը կայ:

Որքան էր սակայն սրա զարմանքը, երբ որ, Պետերբուրգ հասնելուն պէս և հին ծանօթների հետ տեսնելուց յետոյ, սրանց թւում նաև քրոնիկեօրի հետ, նա իմացաւ որ և այստեղ — Պետերբուրգում ոչնչից ոչինչ չը կայ, որ այստեղ էլ տանջում են, որ այստեղ էլ կենսատու հոսանքի բացակայութիւն է, կեանքի նեղութիւն և շարժունական գրականութիւն և այլն: Քրոնիկեօրը, պատահելով իւր վաղեմի ընկերոջ, նմանապէս յոյս ունէր նրանից լեթարմեցուցիչ մի բան լսել, — չէ որ նա զեմետուօի մարդ է, չի նեղւած լրագրական զրախօսութեամբ, չէ որ նա այնտեղ կեանքի լարմանների մօտ է, այո, կեանքի մօտ և ոչ թանաքամանի, — բայց, աւաղ — մենք տեսանք արդէն որ զեմեցը նրան ոչնչով չ'ուրախացրեց, այլ ընդհակառակն, փչեց նրա վրա ցուրտը՝ մի տանջւած և ամաչացած հոգու նոյն կերպով ինչպէս որ ցրտութեան արձագանք տւեց և քրոնիկեօրի հոգին: Նրանք իրար պատահեցին տենդային ուրախութեամբ, գրկաբաց, — բայց, թերևս նոյն իսկ ըստով զգացին, որ իրանց մէջ բացակայ է նիւթը որով կարելի լինէր լցնել իրանց լայն բացւած սրտերը: Եւ արդէն մի տասը ըստէ շատ էլ ոչ կենդանի որքան բարձրաձայն խօսակցութիւնից յետոյ ընկերները զգացին մի պահանջ մի որ և է տեղ գնալ այն սենեակի միջից ուր իրար պատահեցին, և իրաւ գնացին նախաճաշելու, թէև ոչ մէկը և ոչ էլ միւսը այդ բանում իսկի կարիք չ'ունէին:

Այդպէս էլ շարունակեց. նախաճաշելով, ճաշելով և ընթրիք անելով և երբեմն միայն ընդմիջելով ամենաչնչին գործերի ետևից ընկնելու, որպէսզի նախաճաշին, ճաշին ու ընթրիքին իրար նորից պատահեն — բարեկամները սկսեցին ժամանակ անցկացնել — լռելով ճաշին, հառաչելով, կռւելով, վրդովւելով, նորից հառաչելով, հազիւ հազ աշխուժանալով պատանեկան յիշողութիւններ մտաբերելիս և նորից հառաչելով հէնց որ խօսակցութիւնը հասնում էր ներկայ օրին, այսինքն

հէնց որ դէմ էր ընկնում բութ անկիւնիւ նրանք չը կորցրին հաւատը դէպի այն, ինչի որ հաւատում էին, և շարունակում էին յոյս տածել դէպի այն ինչի որ յոյս ունէին և առաջ, բայց թէ նրանց թէ հաւատը և թէ յոյսը արդէն տանջւած էր, տձե էր ու չէր պատճառում ոչ մի զւարճութիւն։ Այս ձևով արդէն քանի օր է, որ նրանք ժամանակ անցկացրին, տուն վերադառնալով գիշերւայ ժամը երեքին-չորսին, և ծանր քայլերով ու կարւոզ շնչառութեամբ բարձրանում Պետերբուրգի բարձր սանդուխտներով։

Գալով երիտասարդին, որը եկել էր զեմեցի և քրոնիկեօրի հետ, նա թէև զեռ չէր հիասթափւել և ոչ մի բանում, թէև նա զեռ թարմ և ջահիլ էր, — բայց ռեւիորմների մարդկանց ընկած սերունդը, որին պատկանում էին զեմեցը և քրոնիկեօրը և որի շրջանում առհասարակ ժամանակակից երիտասարդները ստիպւած են որոնելու ռուզեցոյցներ և առաջնորդողներ — այդ ընկած սերունդը արդէն ժամանակ ունեցաւ նրա վրա քնածոյ և վայրիվերոյ ներգործութիւն անելու։ Ընկած սերունդը նրան ոչ մի ուղղակի պատասխան չէր տալիս այն հարցին թէ՛ Ինչ անել։ Ոմանք ասում են. «գնա հերկիր, ձեռքերիդ արդեամբ ապրիր», իսկ իրանք չեն գնում։ Միւսները ասում են — «իսկի հարկաւոր չէ հերկելը, — սովորիր գիտութիւն — ահա զլիսաւորը»։ Երրորդները ասում են՝ «ժամանակակից հասարակութեան կազմակերպութեան մէջ չը կայ ոչ մի արատ. նա է այնպէս — ինչպիսին որ պէտք է լինի, անխափր գործի կանգնիր, արա այն ինչ որ կը հասնի — բայց պահպանիր հողիդ և բանջարեղէն կերակրով կերակրւիր։ Երրորդները յամառապէս ապացուցանում են չարիքին չը զիմադրել, իսկ չորրորդները նոյնքան լաւ համոզում են զիմադրութեան անհրաժեշտութիւնը։ Բայց միևնոյն ժամանակ ջահիլ այրի Ելինա Անդրէենան, որի հետ նա ծանօթացաւ համալսարանական երեկոյթին, նրան հիպնոսահարում է իւր բիւստով և խորհուրդ տալիս օպերա մոնելու, և միևնոյն ժամանակ — կուրսիստուհիները նրան երեկոյթի են կանչում, և միևնոյն ժամանակ — զեմեցը նրան Պալկին ¹⁾ է քարշում, և միևնոյն ժամանակ, ճանապարհ գցելով մահամ Բուլկինային — հրաւեր է ստանում անպատճառ զալ իւր

¹⁾ Պետերբուրգի ռեստորաններից մին,

մօտ մի լուրջ գործի մասին խօսակցելու։ Եւ վերջապէս — վիճակագրութիւնը։ Վիճակագրութեամբ պէտք է լուրջ կերպով պարակայել — սա ամենասաղական, չէզոք և ազնիւ մի աշխատանք է։

Մօտաւորապէս այս է և ընդամին — ամենաընդհանուր գծերով գծագրուած այն բազմատեսակ ազդեցութիւնները ժամանակակից միջնաւայրի, ուր երիտասարդը պատասխան պիտի որոնի այն հարցին թէ — ի՞նչ անել։ Վերթամ, մտածում էր նա բոլորովին անկեղծ, նման քրոնիկեօրին և զեմեցին, առաւօտեան ժամը չորսին տուն դառնալիս։

Վերթամ, մտածում էր նա մութ խուցի մէջ լուցկի որոնելով։

«Պէտք է փախչել», մտածում էր նա քունը տանելիս։

Բայց առաւօտեան էլի հարկ էր լինում մաղամ Բուլկինայի հետ խօսակցելու։ Նա շտապ հագնւում էր և գնում մօտը, բայց ճանապարհին պատահեց զեմեցը որը և նախաճաշի հրաւիրեց — Իսկ Մաղամ Բուլկինան — Մաղամ Բուլկինան նմանապէս կարող էր զալ մեզ հետ նախաճաշելու։

— չիանալիս։ Մաղամ Բուլկինայի՝ քրոնիկեօրի և զեմեցի հետ նախաճաշը տեւեց մի չորս հինգ ժամ և ինչ ասել կուզի որ էլի լի էր — չարին ոչ դիմադրութեամբ, չդիմադրութեամբ չարին, չլուրջ գործով, ներկայ ընկէն ջարդու փշուր անելու մասին ամեն տեսակէտից, հառաչանքով, ծիծաղով, էլի հառաչանքով և վերջապէս. —

— չկէք մի տրօյկա վերցնենք։

— չիանալիս։

Եւ ահա կղզիները, մի ինչ որ է «Պոպմեյ»։

Ահա այսպէս էլ գնում է։ Հէնց այն էր որ նստեց վիճակագրութեամբ պարապելու — միտն էր գալիս բիւստը, մտադրւեց թէ չէ խօսելու չլուրջ խնդրի մասին — մին էլ տեսար Պոպմեյուն է, կամ մի երեկոյթի, ուր իւր ձայնի բոլոր ոյժով հոգեբնուական է երգում։

Իսկ առաւօտեան ժամը չորսին՝ տուն հասցնելուց յետոյ m-me ¹⁾ Զիժովային, (որը հրաւիրեց անպատճառ իւր մօտ անցնել այս քանի օրերս, որովհետեւ ասելու բան ունէր) տուն վերադառնալիս — ինքն իրան էլի մտածում էր. «Եւ փախչեմ, չէ — պէտք է փախչել, այսպէս

¹⁾ Madame = տիկին։

մտածում էր ու էլի այն դռան չէր մօտենում, որին որ հարկ էր։ Այսպիսով բոլոր երեք հիւրերը իրաւ որ հոգնած մարդիկ էին. քրոնիկեօրը և զեմեցը ապրածի ապարդիւնաւորութիւնից, պատանին—որոշ և պարզ պերսպեկտիւայի բացակայութիւնից, իսկ ամենքը միասին ներկայ օրւայ ձանձրացնող, աղօտ, մռայլ, ամեն մի պարզ ու կենդանի հոսանքից զուրկ ժամանակից։

II

Առանձին սենեակ բռնելուց յետոյ մի առժամանակ հիւրերը մոլորւած մնացին թէ իսկապէս իրանք ինչու համար էին այդտեղ գտնւում։ Իրանք հէնց նոր էին ծանօթների մօտ, ուր կուշտ ձանձրացել էին, կուշտ կերել ու խմել և ահա մի ինչ որ սատանայ նրանց նորից մի վանդակ զցեղ՝ ձանձրանալու, ուտել և խմելու համար։ Իսկապէս ոչ ոք ոչինչ չէր ուզում. պէտք էր գնալ պառկել քնել. բայց միթէ կարելի էր այդպիսով վերջացնել օրը։ Ձէ որ անցաւ ամբողջ օրը, բայց կարծես նրանից ոչինչ էական բան չը դուրս եկաւ. թւում էր թէ չափազանց ձանձրալի ու ծանր էր այդ օրը առանց վախճանի թողնել։ Նւ ահա պէտք էր մի կերպ վերջ տալ։

—Պէտք է զանգակ տալ չէ, — արտասանեց ձանձրացած կերպով զեմեցը։

—Այո, բարբանջեց նիրհող քրոնիկեօրը, զահաւորակի վրա փռւած. մէկն ու մէկը զանգահարեցէք։

—Սխր, զանգակը կողքիդ է... Ձեռք մին մեկնիր...

—Հա, է!

Քրոնիկեօրը մեկնեց իւր ձեռքը զահաւորակի վրայով, որոնից զանգակը և գտնելով կոճակը՝ մատը վրան դրեց։

Նրեաց քնաթաթախ, հոգնած, թմրած լակէյը։ Սրա տանջւած ամբողջ դէմքի վրա կարծես ծանրացել էր մի ամբողջ դար կերուխումի աւանդութիւններով այն հիմնարկութեան, ուր սա ծառայում էր, — հիմնարկութեան — որի հարիւրամեակը նոր էր տօնւել։ Լակէյի դէմքը արտայայտում էր ահագին հոգնածութիւն և թւում էր թէ նա հոգնած է այս անվերջ հարիւր տարի չը զադարող ծառայու-

«աղաների» անօգնական դրութեան. նա թեքեց քաղաքավարի կերպով դէպի զեմեցի կողմը և պառաւ դայեակի հոգատարութեամբ արտասանեց.

—Արդեօք չէիք ցանկանալ նաւագա ձկնից... Բոլորովին նոր է ստացել:

—Իրան որ, վաղուց է որ ևս նաւագա չեմ կերել, ուրախալի բացականչեց զեմեցը: Հիանալի բան է, ինձ համար նաւագա բեր:

—Ֆրիտ-ս ¹⁾, հարցրեց լակէյը նոյն հոգատարութեամբ իւր ձայնի մէջ:

—Ի՞նչ:

—Տեղեկացնում եմ թէ ինչպէսն էք հրամայում. տապակած, թէ...

—Դէ ի հարկէ տապակած: Բայց թէ ինչո՞ւ դու «Ֆրիտ» ես ասում և ոչ թէ պարզ կերպով—տապակած նաւագա:

Այս խօսքերը զեմեցը արտասանեց առանց որ և է կարիքի և միմիայն նրա համար որ ուրախ էր դառել. իսկ ավելի ուրախ էր դառել առաջին անգամ պատճառով, որ սիրտը նաւագա ուզեց, իսկ երկրորդ անգամ պատճառով, որ նրա վրա շատ լաւ տպւեցրութիւն արեց պառաւ ճորտ դայեակի հոգացող ուշադրութիւնը դէպի աղայի երես տալով որդին ²⁾, մի ուշադրութիւն, որը լսելի էր ձայնի մէջ ու երևում նաեւ լակէյի աչքերում և շարժողութիւններում, անց լակէյի, որը հոգա տարեց իւր աղային դժւար դրութիւնից ազատելու: Աղաների որդիքը, թէկուզ ունեւորման ժամանակակիցներ են, թէկուզ զեմեցներ են, բայց էլի սիրում են, շատ են սիրում մինչև այժմ էլ հոգատարութիւնը դէպի իրանց անձը այս նւիրւած ծառայողների կողմից և իրանց ուրախ են զգում երես տալով երեսաների դրութիւնով:

—Պարզ, մեր՝ ռսի ձեռով, ասէիր—տապակած, շարունակում էր կատակներ անել և դուրս տալ ինչ որ մոքին էր դալիս բառասնամեայ երես տալով աղայի որդին, —բայց չէ, մի ինչ որ է Ֆրիտ... Ինչո՞ւ Ֆրիտ, ինչո՞ւ:

¹⁾ Ֆրիտ ֆրանսերէն. նշանակում է տապակած, զերջին ձաւը—առաջականութիւն է, որի համեմատ ասում է՝ դաս, ճէտս, ալոս և այլն:

²⁾ Борчук.

— Նրա համար է Ֆրիտ կոչւում, ժպտալով նոյն հոգացող ժպիտով խօսք առաւ լակէյը, որ Ֆրիտ բաւը համատարած է։ Զէ որ աշխարհիս երեսին ամեն տեսակ ազգ շատ կայ—գերմանացիք, Ֆրանսիացիք, հայեր, պերսեանցը ¹⁾—քիչ կան... Ամեն մէկը ամեն մի բանի միանուն է տալիս... Օրինակի համար, ասենք թէ կայ ժամբոն անունը։ Իսկ—ասածը ի՞նչ է։ Թէ որ քննենք, կ'երևայ որ դա պարզ ի պարզոյ խոզապուխտ է ²⁾ ուրիշ ոչինչ։ Բայց թէ որ ամեն մի օտար երկրացի իւր գիտեցածովը բան ուզէր—իսկի բան չէր կարելի հասկանալ... Այ, հէնց այդ պատճառով է որ բոլոր անդերի համար ընդունւում է—դիցուք Ֆրիտ, օմէտ, կամ թէ՛ բեօֆ, շատորիան, կիւլոտ...

Ձանձրացող քաղաքացիները այս մենախօսութեան ամեն մի բառից յետոյ, յայտնի չէ թէ ինչու, իրանք իրանց աւելի ուրախ և աւելի թեթեւացած էին զգում և Հաւանական էլ է, որ սրա պատճառը լինէր խօսակցութեան անսպասելի թեման, մի թեմա, որը ոչ մի առնչութիւն չունէր ժամանակակից, չափազանց ձանձրացնող թեմաների հետ, թեմաների, որոնք անասելի կերպով զզւեցրել են մեր ձանձրացնողներին և որոնցից որ, այնու ամենայն, նրանք չէին կարողացել ազատուել։ Մեր ձանձրացող քաղաքացիները, տանջող օրւայ մէջ սպառելուց յետոյ խօսակցութեան այս բոլոր հոգնեցնող թեմաները և համոզւելով որ վերջինիս ապարդիւնութեանը անհրաժեշտ է վերջ տալ մի որ և է վճռական բանով, ինչպէս օրինակի համար, մի ընթրիքով, երբ որ սկի ախորժակ էլ չը կայ բան ուտելու,— ուրախացան որհոգնեցնող թեմաներից դուրս,—որոնք կարծես միանգամայն սպառում լինէին կեանքի բոլոր խնդիրները—զոյութիւն ունին ինչ որ է չը նախատեսւած ու խորհրդածութեան արժանի թեմաներ։

—Այո, հանաք անելով—լուջ արտասանեց զեմեցը։ Ըհը, ուրեմն, այ թէ ինչ բան է Ֆրիտը։ Լաւ, իսկ կիւլոտ ի՞նչ ասել է։

—Պարզ ասած—տաւարի միտ

—Այո, բայց թէ ինչպէսը, որտեղինը։

¹⁾ Գռնկական խօսք—փոխանակ պերսեանէ—պարսիկներ։

²⁾ Ветчина, որը սակաւն ոչ թէ արեւում է չորացնւում, ալ կախ տաած դիրքով ծովսի ենթարկւում մի մութ սենեակում։

Լակէյը թերեւս քաշուած էր պատասխանելուց։

—Այսինքն... ինչպէս ասեմ... միս էլի!

—Հա, էլի—միս, բայց թէ ինչ տեսակի...-

Այ, դիցուք, անտռեկոտը մի տեսակ է, իսկ կիւլոտը...

Լակէյը խոնարհեցրեց իւր աչքերը և ինչ որ տխուր մի գիծ գծւեց նրա դէմքի վրա։

—Այդ մէկը, ներողութիւն արէք, արտասանեց նա քաշւելով, այդ բոլորը մենք չենք կարող իմանալ։

—Ապա ինչպէս ես կարողանում ծառայել։

—Ի՞նչպէս եմ կարողանում։ Անունները գիտենք, բայց թէ մանրամասն իմանանք—դա մեզ անկարելի է։ Ասուած ենք կանչում որ պատուիրածի անունը չը մոռանանք ու մինչև խոհանոց հասնելը չը շփոթենք. երբեմն պատահում է՝ սպասաւորում ես երեքին, չորսին, երկու առանձնասենեակներում—Ասուած տալ որ միայն այդքանը մարդ մոքում պահի։ Իսկ թէ որ այդ ամենը մանրամասնաբար տակիցը գիտենանք—այդ խում մեր ոյժերից վեր է։

—Միթո՞ւմ թէ։

—Հաւատացէք... Ինքներդ դատեցէք. միայն բեօ՛քը քսանուհինգ տեսակի է, տոմատով ու Ֆինգերբով սօուսները, կամ թէ գինիները ու լիկեօրները։ Դեռ գինիները, էլի մի բան է—նումերներ կան... իսկ լիկեօրները, օրինակի համար. գոյնը մէկ է, իսկ համը ջուկ։ Մէկը պահանջում է ձիւնժեր, միւսը Բենեդիկտին։ Ինչ էք հրամայում. մարդուս գլուխը հէնց նրանից միայն պտոյտ կը գալ մինչև որ նա մոքումը պահի թէ որ տակառինն է այս ու այն լիկեօրի շիշը! Մեզ երբեմն պատահում է հիւրեր ճանապարհ գցել առաւօտուայ ժամը վեցին, իսկ իննին էլի ոտքի վրա ենք... Ինչպէս ենք կարող բոլորը գիտենալ։ Փառք Աստծոյ որ դեռ գների ցուցակը անսխալ անգիր եմ արել, ապա մին նայեցէք այս գրքոյկը—տակէ տակ պէտք է անգիր իմանանք...

Տրակտիրի լակէյը, սկսելով այս ամենահասարակ խօսակցութիւնը, շարունակելով հոգացող դայեակի պարզասիրտ և հանաքավարի եղանակով—իւր վերջին խօսքերի արտասանած ժամանակ այդ սովորական մարդը ամենքի համար մի անսպասելի կերպով մեր ձանձրացող աղաներին հանդիսացաւ իբր ամենահասարակ, պարզասիրտ գիւղացի

մուծիկի մէկը, աշխատաւորի, մշակ դատապարտուածի մէկը, որը իւր հացն է վաստակում քրտինքը երեսին: Մէկը նրան ֆռակ է հագցրել, սովորեցրել նրան իրան լակէյավարի պահել, հրամայել իւր դէմքով զւարճութիւն արտայայտել ուսող ու խմող աղաների առաջ, անգիր անել տւեց ինչ որ է հարիւր բառեր, որոնք, ով գիտէ, ինչ են նշանակում, մի խօսքով դիմակաւորեց և ծածուկ դարձրեց սրա իսկական մարդկային էութիւնը—և ահա այս էութիւնը, դառն ու դատապարտուած գոյութիւնը հասարակ աշխատաւոր մարդու, որը ոչ բաւարար չափով քնում է ու ոչ կերակրւում, յանկարծ լսելի եղաւ նրա մենախօսութեան մէջ լիկեօրների և ֆինգերբների մասին և այնքան պարզ և այնքան տխրալի, որ ձանձրացող աղաները չը համարձակեցան շարունակել իրանց հանաքները:

—Ի հարկէ, շարունակեց լակէյը արդէն ոչ իբրև լակէյ, այլ իբրև դատապարտուած մի մշակ, ի հարկէ, ով որ, օրինակի համար, գիտէ օտար լեզու ու ազատ ժամանակ էլ ունի, դէ ի հարկէ հեշտ կը լինի մոքումը պահի, բայց թէ մեզպէս մուծիկի համար դա շատ ու շատ դժւար է: Մնւած օրիցս չիմացայ թէ աշխարհիս երեսին ինչ ասել է ազատ ժամանակ... Տասը տարեկան էի որ ինձ գիւղից Պետերբուրգ հասցրին... Մեր Եարոսլաւի նահանգում խալխը գործի է գնում—կամ Մոսկա է գալիս—տրակտիրներում ծառայելու, կամ գործարաններում... հայրս գործարանում մեռաւ, քնացինք մայրս, երկու փոքրիկ քոյրերս, ու ես՝ տասը տարեկան: Մայրս դործարան մտաւ, իսկ ինձ Պիտեր տարան: Մեզ, Եարոսլաւի տղերանցս, Պետերբուրգ տանում են հորթերի պէս: Այդպիսի մուծիկներ կան—մի տասը տղերք կը հաւաքի ու իւր հաշւով Մոսկա կամ Պիտեր բերելով այս ու այն տրակտիրներում ու կաբակներում կը ցրւի: Դէ ի հարկէ օգուտ ունի այդ բանից: Տասը տարեկան էի որ ինձ զետեղեցին Սեննայա հրապարակի վրայ գտնւող ամենաստոր տրակտիրներից մինի մէջ: Գիշեր ցերեկ առւտուր կար, կառապանի էր: Երկու տարի զատուցկայի ետև կանգնած ամաններ էի լւանում: Իսկ թէ ինչքան ծեծ կերայ. ապտակներ էին ու գլխիս ու ծոծրակիս հարւածներ: Ել ասել չի լինիլ թէ ինչքան համբերեցի մինչև որ Աստուած շնորհք տւեց Սեննայի աւազակարունից մի ռեստորանի հասնել: Ինչ լօսւք որ բարի մարդիկ օգնեցին ու սովորեցրին ամեն բան:

—Այդտեղ ի՞նչ սովորեցնելու բան կայ:

—Ինչպէս չէ. որ հիմա հարսանիքներին ուրիշից ինչու են հրաւիրում. պէտք է ամեն բան դիտենալ—օռշադ, լիմոնադ և այլ կարգ ու կանոնները: Ինչպէս չէ, սարսափելի բաներ են: Այ, օրինակի համար թէ ինչպէս համեցէք անել ու վարել իմանալ... Ապա հիւրերից մինի վրա սօուս թափիր... Իսկոյն դուրս կ'անեն... ինչպէս է կարելի... է քունը շատ է պակաս... դժար է: Մարդ հանգստութիւն չունի ոչ ցերեկը ոչ գիշերը: Ամենազլխաւորն այն է որ մեր պաշտօնում քունը շատ է պակաս... դէ աչսպիսի կեանքի մէջ էլ ուր մնաց որ մարդս ամեն բան իմանալ կարողանայ—Ասուած տայ որ մարդուս չիշողութիւնը իրան չը խաբի. այ, այս գների ցուցակը ես հազիւ հազ երեք ամսում գիշերները սերտում էի մինչև որ անգիր անել կարողացայ: Ասուած եմ կանչում որ չը շփոթեմ: Ու, բացի այդ, պէտք է հիւրի հետ վարել իմանալ, համեցէք անել, երբեմն էլ այնպիսի խռովարար մէկն է պատահում, որ տրակտիր է գալիս միայն սկանդալներ սարքելու համար: Երբեմն էլ պատահում է, որ խոհանոցում կամ քիչ են տապակում կամ թէ շատ են տապակում. չէ որ բոլորի համար չիշոցներ լսողները մենք ենք, ակնարկ Այնպիսի չար հիւր էլ է պատահում երբեմն—որ հէնց այն է ուզում որ ամանը ուրիշ շարտի. աչսպիսի մէկի համար, թէ որ նեղացած էլ է լինում, շատ սովորական բան է ֆռակից քաշքշոտելը, ճղելը, սօուս վեր ածելը, — բայց թէ ֆռակը, ինչ էլ որ անես, ամենապակասը մի իննը ուսուցի արժի: Զէ. մեր պաշտօնը ծանր պաշտօն է: Խօսք չկայ՝ օգուտի համար ենք չալիշ գալիս, թէ չէ, այս կեանքին մի կը համաձայնէր...

—Լաւ, իսկ քո ճաշակով մը կեանքը քեզ աւելի կը լինէր հաճելի:

Լակէյի հոգնած, աշխատաւոր դէմքը փայլեց մի ակնթարթում:

—Գիւղական կեանքին աշխարհիս երեսին չի հասնիլ ոչ մի կեանք, ասաց նա մանկական ուրախութեամբ: Հէնց դա է իմ ամենահիանալի երազներիցս մէկը—մարդ ապրի գիւղում իւր տնտեսութիւնով: Ախոս չի... Ինչպիսի տեղեր կան մեզանում: Զիով առաւօտը որ դուրս չես գալիս—օդը հէնց գիտենաս բուրում է, արումատ է, շրջակայքը տասնուհինգ վերստի վրա երևում են, լաւ եղանակին կարելի է քսան գիւղ համրել: Փառք քեզ Ասուած, էնէնց լաւ է որ... Մին երկու տարի էլ կը չարչարեմ ու կերթամ իմ տեղս...

Ի՞նչ էք հրամայում... համեմատել կը լինի. սեփական տա-
ւար, սեփական բանջարանոց, ազգականներ, քույրեր, կնիկ, մայրիկ,
ամենը ուղածիդ պէս, ոչ ոք քեզ հրամաններ չի տալիս, չի ստի-
պում,—ինչ համեմատութիւն: Միայն գիւղի համար է որ ես սուտ
ու զորդ խօսքերով կուտամ եմ:

—Սուտ էլ...

—Ուղիղ էք հրամայում. թէ որ մեզ նման չքաւոր մէկը ճշմար-
տութեամբ ապրի—երբէք չի կարելի որ նա լոյս աշխարհ ընկ-
նի: Աստուած վկայ: Ինքս էլ մոռծել եմ թէ ինչպէս ապրեմ
առանց խարդախութեան: Բայց թէ տեսնում եմ,—իսկի հնար
չը կայ: Այ, օրինակի համար, պսակւել եմ, ուղիղն ասեմ խաբէու-
թեամբ եմ պսակւել: Վատարեալ խարդախութիւն գործեցի:

—Խարդախութիւն:

—Այո, կեղծութիւն. ինքս ինձ հարուստի տեղ կեղծեցի—ու
պսակեցին: Կնիկս, ինչ ասեմ, ոչ մի բանի չի կարելի նմանեցնել, ու—
մի ուրիշ տեսակի բան է: Թէ որ ինձ ու նրան դուրս անեն մի
դատարկ, անմատչելի տեղ, մի անապատ տեղ, ու առանց կռակի
փողի,—նրա հետ կորչել չի լինիլ, ու հէնց այն բոլէին հետը համ
փողի,—նրա հետ կորչել չի լինիլ, ու հէնց այն բոլէին հետը համ
տաք կը լինի, համ ուրախ, համ հիանալի: Երեք հատ ծեղից
իրան համար պատասպարւելու տեղ կը շինի—այ ինչպիսին է նա:
Գիւղումը, մի երեկոյթի, կադրիլի ժամանակ հէնց որ հետը ծա-
նօթացայ (ինչ խօսք որ ես ֆռակով էի, իսկ նա—տիկնոջ նման,
շէջֆով ու ամեն բանը կարգին), հէնց որ ծանօթացանք իրար հետ
ու իրար առաջին անգամից դուր եկանք—ես նրան ասացի. ինչ—
ես, Մաշա, կարծում օրինաւոր պսակադութեան մասին:—Ձի
տալ, ասում է, ծնողս, որովհետեւ դու չքաւոր ես, իսկ մեր ընտա-
նիքը—հարուստ մուսիկներ են:

Եւ իրաւ որ հարուստ մուսիկներ են, հին աւանդութիւնների
լուրջ մի տուն...

—Էհաս, ասում եմ, ինչպէս անենք: Մտածիր, ասում է, մի
տարի էլ կը սպասեմ, ոչ ոքի չեմ գնալ, իսկ մի տարուց աւելի չեն
թոյլ տալ որ սպասեմ (ի հարկէ, կասկած չը յարուցանելու համար
իրան հովհարում է իւր հովհարով): Ի՞նչ արած: Ես խում այնպիսի ընա-
ւորութիւն չունիմ, որ դանակ վերցնեմ ու այնպէս գնամ փող վա-

տակեմ: Ետ եկաց Պետերբուրգ, կարօտից մեռնում եմ, տանջւում եմ, ու չը գիտեմ թէ ինչ անեմ: Մեր ռեստորանի շէնքացարը ինձ հարց ու փորձ արեց ու բանին տեղեկանալուց յետոյ ահա թէ ինչպիսի խորհուրդ տուց: Մեծ դարգ է, չէ, ասում է, միթո՞ւմ թէ սկի ճար չը կայ. զնայ, ասում է, վիճակախաղի հին տոմսակներ ու յայտարարութիւններ առ—այ քեզ փող: Աէ որ այդ սև խալիւը ազէտ է ու խաւար. նա բան չի հասկանալ: Եւ ի՞նչ էք կարծում: Ես էլ թուլթունի դուքանից դուքան ընկայ. լարդեօք հին տոմսակներ չունիք—«Ինչպէս չէ» ու կամաց կամաց երեք ռուբլու այդ զիբիլից երկու հարիւր հառ առայ, աւիւծները վրան, մի տուն, մի արծաթի սամովար, սերւիդ, սարսափելի հարստութիւններ: Իսկ շէնքարը, Ասուած նրան կեանք տայ, ասում է. «Այ տղայ, սպասիր, ասում է, մինն էլ ճարեմ քեզ համար: Ես, ասում է, մի բանկիրային գրասենեակում էի ծառայում, որը յայտարարութիւններ էր հրատարակում, որոնք որ փողի շատ նման էին: Իւր սունդուկը քրքրեց ու այնտեղից մի այնպիսի ծրար հանեց այդ յայտարարութիւնների—դրուստ «վրիգրիշնի» տոմսակներ: Դիփ շրջաններով, սատղերով, զանազան գոյների, ու էլի 200 հազար, եօթանասուն հինգ հազար, հինգ հարիւր, հարիւր... Թւանշանները այնպէս էին, որ մի վերստից էլ երեւում էին—«Առ, ասում է, մեր տղայ, զնայ բանըդ տես: Բարի սհաթին լինի: Զոգի էր, հոգի այդ շէնքարը, ինքը գւարդէեց—Ասուած նրան ջան տայ: Այ, այդ ձևով դրամագլուխներ հաւաքեցի, մի դրամակիր-բումաժնիկ էլ առայ ամենալայններից, այնպէս լցրի որ երեւայ ու փողի էլ նման լինի—ու գէպի գիւղ: Այդ դրամագլուխները չէ որ մի ամբողջ տարի էի աշխատում: Եկաց գիւղ, տեսնւեցայ Մարեայի հետ, գաղտնիքը նրան չեմ բաց անում—մտածում եմ՝ չը լինի նա նեղանայ խաբէութեան համար, աղօթք արեցի, ու զնացի ծնողների մօտը... Ելի մի երեկոյթ էր: Նստած եմ հօրը մօտ, ինքս ինձ անփոյթ պահում, կարծես մի աղա լինեմ, բառ չեմ ասում, ու մին մին բաց եմ անում բումաժնիկս ու մէջից այնպէս եմ պապիրոս հանում որ միլիոններս քթին դիպնէ: Յամառ ծերուկ էր, բայց փողի համար ագահ: Աչքերը գցեց բումաժնիկիս վրա... Այդ մէկը ես նկատեցի ու մի ուրիշ անգամ էլ որ եկաց ու էն զիբիլը մէջ ու մէջ արի իսկական փողի հետ (մի յիսուն ռուբլի փող ունէի, այ-

սինքն իսկական փող) — իրար հետ խառնեցի ու ինձ համար հան-
գիստ նստած եմ: Ելի մի պապիրոս հանեցի ու դիտմամբ բռնած-
նիկս վեր գցեցի, իսկ միլլիոններս յատակի վրա որ չը փռեցին... Մե-
րուկը երկու ձեռքով բռնոտում է ու տեսնում թէ իսկական փող
է ու էն զիբիլն էլ նրան փող երեաց... Ցաննում եմ — չէ, սրա աչ-
քերը վառել են... Մին, երկու, երեք էլ որ նրան նոյն ձևով տա-
քացրի թէ չէ, յետոյ էլ ասում եմ. — «Էսէնց ու էսէնց» ձեր աղջիկն
եմ ուզում, Մաշան, տուն պիտի շինեմ, դռքան պիտի դնեմ, փողեր
ունիմ: Ու ծերուկն էլ կակղեց: «Համաձայն եմ» ասում է: Ու հինգ
հարիւր ուսուլի ես նրանից գլխեցի, իբրև բաժինք, բացի խուրդաց
մուրդացից...

Այս բոլորը այնքան երեխայական ուրախութեամբ ասեց, որ
ծիշդ երեխայաբար ուրախացան նոյն իսկ ձանձրացող աղա հիւրերը:

— Ու այդ փողերով տուն էլ առաց, կով էլ, Մօրս, քոյրերիս,
կնոջս բնակեցրի, մի խօսքով՝ հիմք դրի տանս համար, ու յետոյ գնացի
աներոջս ոտները ընկալ ու ներողութիւն խնդրեցի... Ամա, իմն հասաւ
ինձ: Բայց թէ ինչ պատմեմ. Շատ հարկաւորս է... Հիմա հաշուել ենք,
երբ որ տեսան իմ աշխատութիւնս ու հոգատարութիւնս: Իսկ Մա-
շան այդ բանի համար ինձ այնպէս գնահատեց — որ աւելին չի կա-
րելի... Հէնց որ պսակեցինք, ես նրան ասեցի. «Գիտես, ասում
եմ, Մաշուտկա, պէտք է զորդը իմանաս: Ու պատմեցի. Կարծեցի
թէ կը նեղանայ, խաբեբայ կը համարի, իսկ նա մտածեց ու. մտածեց
ու «էդէնց մի խելօքին, ասում է, դեռ չեմ տեսել, ոնց որ դուն,
Միշա, ասում է, ինձ խելդիր: Այ, խելօք: Գլուխս շոյում ու խօսք
չի գտնում ինձ զովաբանելու... Ու շէշցարն էլ ուրախ էր, ուրախ
Երբոր պատմեցի ու նա էլ իմացաւ, քիչ էր մնում երկուսս էլ ծի-
ծաղից մեռնէինք: Այդ օրը խմեց ու ինձ էլ խմացրեց (առաջին
անգամն էր կեանքիս մէջ որ խմեցի) իւր փողով... «Տուր ինձ,
ասում է, այդ միլլիոնները — ես էլի մէկին կօգնեմ: Ես էլ նրան
յանձնեցի բոլոր կարողութիւնս... Այ, տեսնում էք! Իսկ թէ որ
չը խաբէի: Մայրս խոմ աշխատելուց հոգին կը դուրս դար, քոյրերս
էլ զործարանից չէին ազատուիլ, իսկ հիմա, փառք Աստծոյ, իրանք
իրանց տէր են, ու սիրով ապրում: Զէ՛ որ մարդս ուզում է մար-
դավարի ապրել: Հիմա էլ որ չը կայ — ես ամեն մի չնչին բան տուն

եւմ ուղարկումս Մի տասնը կը հաւաքւի թէ չէ—գիւղս Երեք հաստանոց ձեռս ընկաւ—էլի այնտեղս Մենակ ունեցած ֆռակներիցս տասնու-վեցը այնտեղ եւմ ուղարկելու:

Այս խօսքերը ականայից ծիծաղից սպանեցին ունկնդիրներին:

—Տմանումից ֆռակ, հարցրեց զեմեցը ճիշդ աղավարի մի ծիծաղով: Գիւղը: Ախր, ինչ բանի են նրանք այնտեղ պէտք:

—Դիւղումը: Ի՞նչ էք հրամայում: զիւղումը ամենաչնչին բանը հարկաւոր է գալիս, միայն թէ նա այնտեղ շատ է կերպարանափոխւած լինում... Պետերբուրգում, օրինակի համար, ֆռակը հարկաւոր է տղամարդուն, զիցուք մեզ, ծառաներիս, կամ թէ աղաներին, իսկ զիւղում—ֆռակը փառաւորապէս կերպարանափոխւում է բարաների ¹⁾ համար:

—Ֆռակը:

—Այո, ֆռակը: Հրամանքդ ուշադրութիւն դարձրէք որ թէկուզ մահուդը մաշւած է լինում, բայց թէ էլի նա ամուր է, թէ որ շուռ արւի—հէնց գիտենաս նոր լինի: Ես ունենում եմ մին-մին շատ պատուական տեսակի ֆռակներ. մի ֆռակ մեռելի վրայից էի առել—նա դեռ հիմա էլ չի մաշւել:

—Ո՞նց թէ մեռելի վրայից:

—Այստեղ, կլուբի ծառայողներից մէկը մեռաւ, կրնն էլ ֆռակ հագցրեց նրան,—իսկ ֆռակը նւիրովի էր մի կոմսից: Դազաղում դրեց թէ չէ, սկսեց ամսոսալ խեղճ կնիկը. «Թէ որ, ասում է, ծախէի ու մի հնաւունը առնէի, էլի ինձ մի բան կը մնար: Ես էլ փոխեցի, իմ հինս տւի, հինգ ուրբի էլ վրան, ու նորը հանեցի մեռելի վրայից, լաւ մաքրեցի, չորացրի, սպիրտով էլ մաքրեցի ու երեք տարի էլ ինքս նրան թաշախուստի հազայ... հիմա երկրորդ տարին է, ինչ որ նա զիւղումն է բանում:

—Ձէ, դու էն ասա, թէ ի՞նչպէս են ձեր բարաները ֆռակներում ման գալիս:

—Ֆռակը մեզանում այնպէս է կերպարանափոխւում, որ սկի նրա հոտն էլ չի մնում: Մարդու միտն էլ չի գալիս թէ էն ֆռակը ինչ ձևի էր: Իսկ դուք կարծում էք թէ մեր բարերը ֆռակներով են ման

¹⁾ Баба—ուռա զիւղացի կնամարդ:

դալիս ևս հիմա այնտեղ կին ունեմ ու երկու օրիորդ քոյրեր։ Մէկին ուզում եմ մարդու տամ, որ մոժտիկին էլ տուն բերենք։ Մեր տնտեսութիւնը կաթնալին է. չորս կով և հորթեր։ Հորթերին խմացնում ենք ու ծախում։ Այդ տնտեսութեան մէջ է որ ֆուսկներս հարկաւոր եկան. օրինակի համար, ձմեռ է ու դիշերը պէտք է վերկենալ, կթել, խմացնել, կերակրել, ու այս բանի համար մեր բաբօնկաները ֆուսկներից դիպլոպատ շորերի չարմար մի բան շինեցին. կրծքի այս տեղերը ծալած են (իւր ֆուսկի վրա նա ցոյց տւեց թէ ինչպէս), ասել է թէ կուրծքը տաք կը լինի, իսկ ալպտեղերը, ասել է, երեք ֆուսկներից ֆալդերը կտրւած են, վեց ֆալդերից մի իւլբկա է դուրս դալիս, իրար կարւած են, տակն էլ բամբակ, ի հարկէ — ասել է թէ տաք կը լինի, ու երեք չորս չորս հերիք կանի. բայց թէ որ լեռնաբլին ծախես — մի ուռլուց աւելի չի տալ։ Իսկ այն ֆուսկները, որոնք որ անֆալդ մնացին — նրանցից էլ կոֆտաներ են շինել, մէկը մօրս համար, տակն էլ նապաստակի մորթի — շատ է մրսող դառել, պառաւը, ու այնքան էլ չը մրսիլ այդ կոֆտայում։ Եհ, ինչ էք հրամայում։ Գիւղումը Գիւղումը ամեն մի բան կերպարանափոխւում է մեր ձեռով ու մոժտիկավարի դառնում։

— Իայց թէ դա հիանալի է, դղրդացրեց ամբողջ սենեակը հըրճւած զեմեցը իւր բարձր ծիծաղով։

— Դէ, ի հարկէ, հիանալի է, շարունակեց լակէյը, աւելի ևս ուրախացած քան զեմեցը։ Եւ լակէյը շարունակեց, փայլը երեսին. դէ, ի հարկէ, հիանալի է Ծունս համարեա թէ կարգին է, քոյրս մարդու կը տամ, թերեւ կարելի լինի նաև մի քիչ հող ուզեմ։ Իսկ ինքս, թէ որ Աստուած համբերութիւն տւեց, մի երյու տարի էլ կը չարչարեմ, ու ես էլ այնտեղ կ'երթամ դէպի սեփական կոտորի տակը։ Ու մի լաւ կը հանգստանամ այս իմ բոլոր չարքաշութիւններիս փոխարէն։ Ու Մաշայի հետ կ'ապրենք շիտակ, աղնիւ, մեր սեփական աշխատանքով։ Իսկ թէ մեր տեղերը ինչպէսն են՝ փառք քեզ Աստուած...

— Դէ, դա խոմ հիանալի է, հռհռում էր զեմեցը։ Եւ ամենքը ուրախացան։

— Ուրեմն ընաւազաւ էք հրամայում, իւր պարտաւորութիւն-

ները չիշելով, ատաց լակէջը, վերադառնալով իւր պաշտօնին և իւր ձեներին:

— Նաւագաւ Զրիտ Բեր, բեր, հիանալի բան եղաւ, ախորժակ էլ եկաւ. բեր նաւագան:

— Ինչ որ է ես էլ եմ ուզում ուտել, միմիջաց քրոնիկնօրը: Ինչ... ինչպէս էր անունը... Կիւլլոտ բեր:

— Հրամանքս:

Լակէջը գնաց, իսկ քիչ առաջ ձանձրացող ընկերները սկսեցին իրար հետ աղմկալի խօսակցել ամեն տեսակ այլևոզ թեմաների վրայ: Սկսեցին խօսել ու վիճել ժողովրդի մասին, ինտելիգենցիայի մասին, Ռուսաստանի և Սերպայի մասին: «Այնտեղ է, այնտեղ կենդանի լարը» բղաւում էր զեմեցը: Այնտեղ է, այնտեղ կենդանի ցանկութիւնը ապրելու, այո, ապրելու, այո, անպատճառ լոյս աշխարհում, և ոչ սև, ոչ էլ սև գիշերով և անպատճառ շիտակ և ազնիւ: Անպատճառ—ազնիւ» իւր ազատ կամքով, զիւղացիավարի... Այո, այնտեղ, այնտեղ! իսկ մե՜նք, մե՜նք, մե՜նք, մե՜նք...

Մի խօսքով, նոյն թեմաները, որոնք դեռ բոլորովին սպառնալիք էին երևում և բացի հոգնածութիւնից և ապարդիւն ձանձրոյթից ուրիշ բան չէին ներկայացնում, նորից անսպառ երևացին, նորից կենդանացրին անվերջանալի երկար խօսելու և անվերջանալի երկար ուտելու սովորութիւնը:

— «Ձերովեկ ¹⁾, լաւում էր ամեն բոլի աղմկալի առանձնասենեակից. ընկերները ուտում էին, խմում, խմում էին և ուտում ու երկար ոչ մի կարիք չէին զգում առանձնասենեակից հեռանալու:

III

Առաւօտուայ ժամը մօտ վեցին, նրանք ամենքը, որորակով և բռնելով մութ սանդուխքի սուրաներից, ծանր քայլերով ուղևորւում էին դէպի իրանց բնակարանները և նրանցից ամեն մէկը մտածում էր թէ—դիմի կորած է, որ այնտեղ ինչ որ է կենդանի բան կայ, և որ առհասարակ պէտք է հեռանալ շուտ այստեղից:

¹⁾ = ուտակէն՝ մարդ, այստեղ սպասարարի մտքով:

—Սա ինքն է որ կայ, շիտակ, ազնիւ... ինքն է որ կայ, ասում էր նաև տաքացած խարիտոնով պատանին իւր խուցի մթութեան մէջ, վրայից հանելով մուշտակի հետ սիւրտովը, կօշիկների հետ կալոշները։ Նա է որ կայ... և, շիտակ և ազնիւ... ընդա... Անպատճառ կըսէին... պէտք է անպատճառ փախչել, դա է գլխաւորը... Փախչել։ Միայն թէ m-me Զիժովի մօտ կ'երթամ և... վերջացաւ։ Ե՛յ, սիրելիք, բղաւեց նա ընդհանուր լռութեան և հիւրանոցի մեռած քնի մէջ—ինքն իրան մի փառաւոր տրօյկաի վրա երևակայելով։

Բայց ուշքի գալով և իւր չորս կողմը նայելուց յետոյ հանդարտ կերպով անկողին մտաւ, հառաչեց ու ինքն իրան մի անգամ ևս Վե կ'երթամ ասելուց յետոյ, խաղաղ կերպով փակեց իւր հոգնած արտեանունքները։

Ահա մի երես էլ մի կտոր հողի մասին։ Լոկ միտքը սրա մասին միանգամից կենդանացրեց և փայլեցրեց տրակտիրային լակէյի ծանր աշխատանքով տանջւած հոգին—զարձնելով նրան իսկական մարդ, և աղաների մօտ էլ զարթեցրեց... ուտելու ախորժակ։